

De Nederlandse bevolking bij de eeuwwisseling

PROF. DR. D. J. VAN DE KAA*

Regelmatig kan men zorgelijke geluiden beluisteren over de snelle vergrijzing van de Nederlandse bevolking. In dit artikel betoogt de auteur dat de vergrijzing, zeker tot het jaar 2000, maar een ondergeschikt probleem is in vergelijking met de opmerkelijke veranderingen in de huwelijkssluiting en -ontbinding, het aantal geboorten, de internationale migratie en de deelnamepercentages aan het arbeidsproces. Het is duidelijk dat al deze verschuivingen belangrijke gevolgen hebben, o.a. op het gebied van de arbeidsmarkt, het stelsel van sociale zekerheid, het huisvestingsbeleid en de collectieve voorzieningen. De toenemende belangstelling voor demografische ontwikkelingen, die de laatste tijd valt waar te nemen, wordt door deze ontwikkelingen volledig gewettigd.

Inleiding

Onze bevolking vergrijsst. Dit is al zo vaak herhaald dat menig een zich de toekomst voor zal stellen als een wat droefgeestig stemmende toestand, waarin oude mensen, in oude huizen en omringd door oude meubeltjes, reeds lang achterhaalde ideeën zitten te overdenken. Dat beeld is, om het voorzichtig te zeggen, wat sterk aangezet. Zeker als het om de demografische situatie in het jaar 2000 gaat, lijkt de vergrijzing maar een ondergeschikt probleem wanneer het wordt afgezet tegen de opmerkelijke veranderingen, die zich voordoen op het punt van huwelijkssluiting en -ontbinding, gezinsvorming en de internationale migratie. Maar het is goed zich aan de regels te houden en eerst na te gaan hoe groot de totale bevolking in het jaar 2000 zal zijn, alvorens subgroepen aan de orde te stellen.

De verwachte bevolkingsomvang

Volgens de middenvariant van de meest recente vooruitberekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek 1) zal het inwonertal van ons land toenemen van 14,091 miljoen in 1980 tot 15,643 miljoen in 2000. De gemiddelde jaarlijkse groei zal derhalve 0,52% bedragen. Men kan aannemelijk maken dat de wortel uit de gemiddelde kwadratische fout van dit geschatte groeicijfer ten hoogste 0,15 procentpunt en ten minste 0,10 procentpunt zal belopen 2). De laatste keuze leidt tot een verwachte bevolkingsomvang tussen 15,335 en 15,957 miljoen (0,52% ± 0,10) bij de eeuwwisseling; de eerste, pessimistische veronderstelling, tot een omvang variërend van 15,183 tot 16,117 miljoen (0,52% ± 0,15).

De lage en hoge variant van de CBS-vooruitberekeningen komen uit op respectievelijk 15,316 en 15,991 miljoen. Aannemende dat de fouten normaal verdeeld zijn, kan men derhalve vaststellen dat de kans dat het in het jaar 2000 gerealiseerde aantal binnen deze grenzen ligt ca. 69% is bij een WGK-fout (de wortel van de gemiddelde kwadratische fout) van 0,10 procentpunt, en 53% bij de ongunstiger veronderstelling dat die fout op 0,15 zal liggen. In tabel 1 zijn enkele kerncijfers van de bevolkingssamenstelling per 1-1-1980 en per 1-1-2000 opgenomen.

Aan de drie alternatieven ligt de gemeenschappelijke veronderstelling ten grondslag dat Nederland ook in de toekomst een immigratieland zal blijven. Een gemeenschappelijke hypothese is tevens dat de instroming van migranten beperkt zal blijven, en dit zodanig dat in 1990 het vestigingsoverschot bij de lage variant nihil zal zijn, bij de middenvariant 8.000 per jaar en bij de hoge variant het dubbele daarvan.

Ten gevolge van migratie en natuurlijke groei zal er bij alle drie

varianten in het jaar 2000 nog van enige groei sprake zijn. Doch deze zal zelfs bij de hoge variant niet meer dan 66.000 zielen bedragen en bij de lage variant zijn afgenomen tot niet meer dan 20.000 personen per jaar, hetgeen een groei van slechts 1,3 per 1.000 van de bevolking impliceert. Een kleine aanvulling is nodig. Vergelijking van de vooruitberekende en gerealiseerde cijfers over de eerste paar jaar (1980-1982) van de prognoseperiode, doet uitkomen dat de werkelijke geboortenaantallen en de instroming van migranten enigszins bij de ramingen van de middenvariant achterblijven. Gaat het in dit geval om meer dan een tijdelijk gevolg van de economische recessie, dan moet er van worden uitgegaan dat het uiteindelijke aantal dichter bij de onder- dan bij de bovengrens zal liggen en de bevolkingsgroei eerder tot zijn einde komt.

Tabel 1. Een vergelijking van enkele kerncijfers van de geslachts- en leeftijdsopbouw van de bevolking per 1 januari 1980 met die van de vooruitberekende bevolking per 1 januari 2000

Omschrijving	1980	2000		
		laag	midden	hoog
<i>Bevolking naar leeftijd (absoluut, × 1.000):</i>				
0-19 jaar	4.432	3.724	3.960	4.211
20-64 jaar	8.044	9.500	9.596	9.698
65+	1.615	2.093	2.088	2.082
75+	631	924	923	919
<i>Bevolking naar leeftijd (in procenten van het totaal):</i>				
0-19 jaar	31,4	24,3	25,3	26,3
20-65 jaar	57,1	62,0	61,3	60,6
65+	11,5	13,7	13,3	13,0
75+	4,5	6,0	5,9	5,7
<i>Bevolking naar leeftijd (in procenten van de bevolking 20-64 jaar):</i>				
0-19 jaar	55,1	39,2	41,3	43,4
65+	20,1	22,0	21,8	21,5
75+	7,8	9,7	9,6	9,5
<i>Aantal vrouwen per 100 mannen:</i>				
65+	142	145	146	146
75+	164	184	185	185
<i>Gemiddelde leeftijd in jaren</i>	34,4	38,5	37,9	37,4

Bron: CBS, 1982.

*) Buitengewoon hoogleraar demografie aan de Universiteit van Amsterdam.

1) Centraal Bureau voor de Statistiek, *Prognose van de bevolking van Nederland na 1980, Deel I*, Den Haag, 1982.

2) N. Keilman, Bevolkingsprognoses en onzekerheid, *Demografie*, Bulletin van het NIDI, juni 1983.

De verdeling naar leeftijd en geslacht

De hiervoor signaleerde verschillen tussen de lage, hoge en middenvariant zijn voornamelijk terug te voeren op verschillen in veronderstellingen ten aanzien van het vruchtbaarheidsverloop. Dat ligt ook zeer voor de hand. Immers, alle mensen die op 1 januari 2000 17 jaar of ouder zijn, zijn nu al geboren. Hoeveel van hen in Nederland zullen wonen kan men zonder al te veel problemen berekenen. Vooropgesteld dat de regering haar reserves ten aanzien van de instroming van migranten voordien niet zal laten varen en dat de sterfteverhoudingen niet door catastrofale ontwikkelingen zullen worden verstoord, zullen er op 1-1-2000 tussen de 12,135 en 12,358 miljoen mensen van 17 jaar en ouder legaal op ons grondgebied wonen. Ook de verdeling naar leeftijd van deze groep ligt nagenoeg vast. Derhalve zullen er ca. 12,05 miljoen stemgerechtigde kiezers zijn en omstreeks 2,1 miljoen personen die zelfstandig aanspraak op een AOW-uitkering kunnen doen gelden.

Het aantal hoogbejaarden (75 jaar en ouder) zal tussen 1980 en 2000 hoe dan ook met omstreeks 300.000 toenemen tot ca. 925.000. Evenzeer is nagenoeg onontkoombaar dat er onder die leeftijdsgroep zo'n 185 vrouwen op elke 100 mannen zijn. En, aangezien een deel van die mannen ongehuwd zal zijn, moet men concluderen dat het aantal bejaarde en hoogbejaarde vrouwen zonder vaste levenspartner hoger zal zijn dan ooit tevoren.

Veel grotere onzekerheden doen zich voor als het gaat om de vooruitberekening van de jongeren in de bevolking en hun verdeling naar leeftijd. Zoals tabel 1 toont zal bij elk der varianten het aantal 0-19-jarigen in de bevolking dalen, bij de lage variant zelfs met meer dan 700.000. De achtergrond daarvan is dat in belangrijke mate is uitgegaan van de veronderstelling dat er voorshands van een stijging van het gemiddeld kindertal per gezin geen sprake zal zijn. Voor vrouwen geboren rondom 1970 wordt een gemiddeld kindertal variërend van 1,6 (lage variant) tot 1,8 (hoge variant) gehanteerd, terwijl een waarde van iets meer dan 2,1 nodig is om op den duur de vervanging van generaties te verzekeren. Het aandeel van jongeren in de bevolking zal hierdoor dalen, het aandeel van de ouderen stijgen; het is dus de vruchtbaarheidsdaling die het verschijnsel van „vergrijzing” oproept.

Overigens mag men uit het voorgaande zelfs niet afleiden dat het aantal geboorten tussen nu en het jaar 2000 voortdurend zal teruglopen en dat de kleuterklassen alsnog kleiner zullen worden. Integendeel, ten gevolge van leeftijdsopbouweffecten zal het aantal geboorten stijgen tot circa 1995 en dan bij de hoge variant bijna 40.000 boven de 181.000 van 1980 liggen. In feite zullen alleen bij de lage variant in het jaar 2000 minder kinderen worden geboren dan in 1980 het geval was.

Dezelfde tabel maakt duidelijk dat het vergrijzingsverschijnsel ook niet moet worden geïnterpreteerd als een proces, waarbij reeds in het jaar 2000 de dan in principe arbeidsproductieve bevolking van 20-64 jaar een onmogelijk zware demografische last te dragen heeft. Het aantal mensen in de arbeidsproductieve leeftijd zal bij alle drie de varianten met zo'n 1,5 miljoen stijgen. Per hoofd zullen zij voor aanzienlijk minder jongeren te zorgen hebben dan nu het geval is; de „demografische druk” aan bejaarden neemt weliswaar toe, doch op het einde van de eeuw is ook deze stijging niet onrustbarend.

Arbeidsaanbod

Er bestaat vanzelfsprekend een vrij directe samenhang tussen de leeftijdsopbouw en het arbeidsaanbod in een bevolking. Niet elkéén tussen 14 (of 19) en 65 jaar biedt zich echter op de arbeidsmarkt aan. De mate waarin dit gebeurt is afhankelijk van leeftijd en geslacht en, in het bijzonder voor vrouwen, van de burgerlijke staat. Mannen tussen 24 en 50 jaar bieden zich nagenoeg allemaal aan; daarbeneden volgen velen dagonderwijs, daarboven worden de effecten van vervroegde uittrading en/of arbeidsongeschiktheid al snel merkbaar. Ongehuwde vrouwen hebben een arbeidsparticipatiegraad die de deelneming van mannen nabij komt; deze is na 1960 fors gestegen. In 1979 beliep het deelnemingspercentage voor vrouwen tussen 35 en 40 jaar bij voorbeeld rond 80%. Tussen 1960 en 1979 nam de beroepsdeelneming van gescheiden en verweduwd vrouwen vrij sterk af, die van gehuwde vrouwen nam echter toe. Tot de leeftijd van 45 jaar is de beroepsdeelneming van gehuwde vrou-

wen nu hoger dan die van verweduwd vrouwen; zij omvat dan nog bijna een kwart van de vrouwen. Voor de ontwikkeling van het arbeidsaanbod is de huwelijksluiting derhalve van grote betekenis. Daarmee rekening houdend en tevens met wijzigingen in de beroepsdeelnemingspercentages heeft het Centraal Planbureau de in tabel 2 weergegeven verwachte groei van het arbeidsaanbod 1981-2010 berekend.

Tabel 2. Verwachte groei van het arbeidsaanbod 1981-2010 ($\times 1.000$)

Periode	Mannen	Vrouwen	Totaal
1981-1990	423	470	893
1991-2000	127	169	296
2001-2010	- 60	96	36

Bron: CPB, 1983.

De in de vorige paragraaf signaleerde numerieke versterking van het demografische middenrif van de bevolking zal dus tot het jaar 2000 in een belangrijke groei van het arbeidsaanbod resulteren.

Huwelijkssluiting en -ontbinding

In 1970 trouwden ongeveer 95 per 1.000 ongehuwde vrouwen van 15 jaar en ouder voor de eerste maal. In 1981 was dit aantal gedaald tot rond 53%. Voor mannen deed zich, begrijpelijkerwijs, een parallelle ontwikkeling voor. Een belangrijke factor in deze trends is het in vergelijking met vroegere ramingen achterblijven van de huwelijksluiting op leeftijden beneden de 25 of zelfs 30 jaar. Vooral op jeugdige leeftijd wordt het samenwonen in toenemende mate boven het huwelijk verkozen. Het „gaan samenwonen” wordt niet, zoals het huwen, geregistreerd en door het ontbreken van een Volkstelling na 1971 is de statistische informatie op dit punt zeer onvolledig. Het Woningbehoefte Onderzoek 1977/1978 verschaft

het oudste cijfer; er werd toen vastgesteld dat er ca. 81.000 huishoudens met vaste partners waren. Dat aantal vertegenwoordigde ongeveer 2,1% van alle twee- en meerpersoonshuishoudens. Latere surveys van het CBS en het SCP, doen vermoeden dat op het einde van de jaren zeventig ten minste 3% van alle paren ongehuwd samenwoonde 3).

De recente vooruitberekeningen van het CBS gaan er van uit dat de geconstateerde tendens tot vermindering van de huwelijksfrequentie zal doorzetten. Sloot van de geboortegeneratie uit 1940 nog bijna 95% ooit een eerste huwelijk, voor vrouwen geboren in 1970 wordt de kans op een eerste huwelijk bij de lage variant op niet meer dan 77% geschat. Voor mannen ligt het vergelijkbare cijfer nog lager, te weten op slechts 67%. De hoge en midden variant gaan weliswaar uit van een wat grotere neiging een huwelijk te sluiten – voor vrouwen 84 respectievelijk 81%; voor mannen 74 resp. 71% – doch ook dan blijven de limieten belangrijk bij die van eerdere ramingen achter. Overwegende dat deze limieten in de prognose na de geboortegeneratie 1970 constant zijn gehouden en dat daarenboven is uitgegaan van een hoge echtscheidingskans (25%) en een verminderde neiging tot hertrouw wekt het geen verrassing dat de verdeling van de bevolking naar burgerlijke staat op het eind van de eeuw belangrijk van de huidige zal verschillen (tabel 3).

Tabel 3. Een vergelijking van enkele kerncijfers betreffende burgerlijke staat en huwelijksluiting van de bevolking per 1 januari 1980 met die van de vooruitberekende bevolking per 1 januari 2000

Omschrijving	1980	2000		
		laag	midden	hoog
Gehuwd				
– totaal mannen (absoluut × 1.000)	3.420	3.512	3.600	3.689
– totaal vrouwen (absoluut × 1.000)	3.415	3.526	3.634	3.746
Gehuwd per 100 mannen, resp. vrouwen in elke leeftijdsgroep				
– mannen totaal	48,9	46,3	46,4	46,5
15–19 jaar.	0,3	0,1	0,1	0,2
20–24 jaar.	18,1	8,7	9,3	10,0
25–29 jaar.	62,7	42,3	44,8	47,1
– vrouwen totaal	48,1	45,6	46,1	46,5
15–19 jaar.	2,7	1,5	1,8	2,1
20–24 jaar.	43,1	25,4	27,4	29,4
25–29 jaar.	77,0	59,0	62,5	66,0
Vrouwen (absoluut × 1.000):				
– ongehuwd	2.898	2.983	3.092	3.081
– weduwstaat.	604	767	767	767
– gescheiden	180	449	458	467
Gesloten huwelijken (absoluut × 1.000)	90	86	93	99
Echtscheidingen (absoluut × 1.000)	25	27	28	30

Bron: CBS, 1982.

Het aantal huwendes en gehuwden beneden de dertig jaar zal sterk afnemen zodat er, naar reden, een belangrijke stijging van het aantal ongehuwd samenwonende paren kan worden verwacht. Dit zal vrij zeker weer leiden tot een opmerkelijke groei van het aantal buitenechtelijk geboren kinderen. Belief dat aantal in 1980 nog slechts 7.454, in het jaar 2000 zou het zeer wel tussen de 12.000 en 21.000 kunnen liggen. Uitgedrukt als percentage van alle levendgeborenen impliceert dit een stijging van 4,1% nu, tot 6,5 á 12,2% bij de eeuwwisseling. Welk gedeelte daarvan voor rekening komt van nationaliteiten anders dan de Nederlandse is niet geschat. Erg hoog zal die fractie denkbaar niet zijn, in elk geval had in 1980 minder dan 10% van de buitenechtelijk geboren kinderen (605) niet de Nederlandse nationaliteit 4).

Discussie

Het voorafgaande roept onmiskenbaar het beeld op van een bevolking in een overgangsproces van een periode van vrij sterke groei naar een situatie waarin de groei tot nul is gereduceerd of negatief wordt. Deze ontwikkeling gaat gepaard met verschuivingen in de leeftijdsopbouw, waarvan aard en oorzaak welbekend zijn, doch een zeer belangrijke extra dimensie krijgen door veranderingen in het patroon van huwelijksluiting en daarmee samenhangend, de vorming van gezinnen en huishoudens.

De sociaal-economische gevolgen van een dergelijke ontwikke-

ling hebben in Nederland al diverse malen aandacht gekregen. De Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk deed dat in een situatie van bijna volledige werkgelegenheid en rapporteerde daarover in 1977 op basis van verschillende deelrapporten en rapporten van werkgroepen 5). In het kader van het Nationaal Programma van Demografisch Onderzoek (NPDO) bestudeerden De Beer e.a. 6) de economische gevolgen van een overgangsproces naar een stabiele bevolking, terwijl ook internationaal diverse studies verschenen 7).

Het is mogelijk op grond van dat werk enkele te verwachten probleemgebieden aan te geven. Het verloop van de productie, inkomens en bestedingen per hoofd blijkt betrekkelijk ongevoelig te zijn voor de soort van demografische verandering die in Nederland tot 2000 wordt verwacht. Het voornaamste economische probleem wordt gevormd door het grote arbeidsaanbod. Dit zal leiden tot een gematigde productie- en consumptiegroei en de stijging van de reële lonen negatief beïnvloeden. De werkgelegenheid zal nog sterker dan nu het geval is bij het arbeidsaanbod achterblijven. „De hiermee gepaard gaande werkloosheid drukt de loonvoet en de bestedingen. Kenmerkend voor deze situatie is de dalende bezettingsgraad van de productiekapaciteit”, merken De Beer e.a. op 8). Het door hen berekende uiteindelijke niveau van werkloosheid hangt in het gehanteerde model nauw samen met de mate van arbeidsbesparende technische vooruitgang. Geleidelijke verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd en werktijdverkorting (met of zonder behoud van loon) hebben een veel beperkter effect. Het lijkt er op alsof ons in de komende jaren een niet voorziene rekening zal worden gepresenteerd voor de langdurige periode waarin in Nederland geboortenregeling maar zeer beperkt werd toegepast, deels zelfs een taboe was, terwijl het in de ons omringende landen al gemeengoede was geworden. De gemiddelde leeftijd van het arbeidsproductieve deel van de bevolking zal stijgen. Dit doet de gemiddelde duur van de arbeidservaring toenemen, doch maakt tegelijkertijd de inzetbaarheid minder flexibel en herplaatsing na ontslag extra moeilijk. Dit is in het bijzonder een probleem omdat mede door demografische veranderingen belangrijke wijzigingen in de werkgelegenheid naar sector (vergelijk onderwijs- en bejaardenvoorzieningen) zullen optreden. De perspectieven op de arbeidsmarkt zijn derhalve verre van gunstig en men kan slechts hopen dat, juist omdat de demografische variabelen zo'n duidelijke taal spreken, de sombere profetieën geen volledige bevestiging zullen vinden.

Een tweede terrein waarop belangrijke gevolgen zijn te verwachten is dat van de sociale zekerheid. De groei van de bejaardenbevolking alleen al zal het volume van de pensioenuitkeringen sterk vergroten, terwijl dit door vervroegde uittreding nog zal worden geaccentueerd. Ziekteverzuim en afkeuring kunnen bij een gemiddeld oudere beroepsbevolking eveneens grote uitgaven vragen. Veel uitkeringen hangen bovendien af van de gezinssituatie van de uitke-

3) S. Koesoebjono, Ongehuwd samenwonen – enkele statistische gegevens, *Demografie*, Bulletin van het NIDI, april 1982.

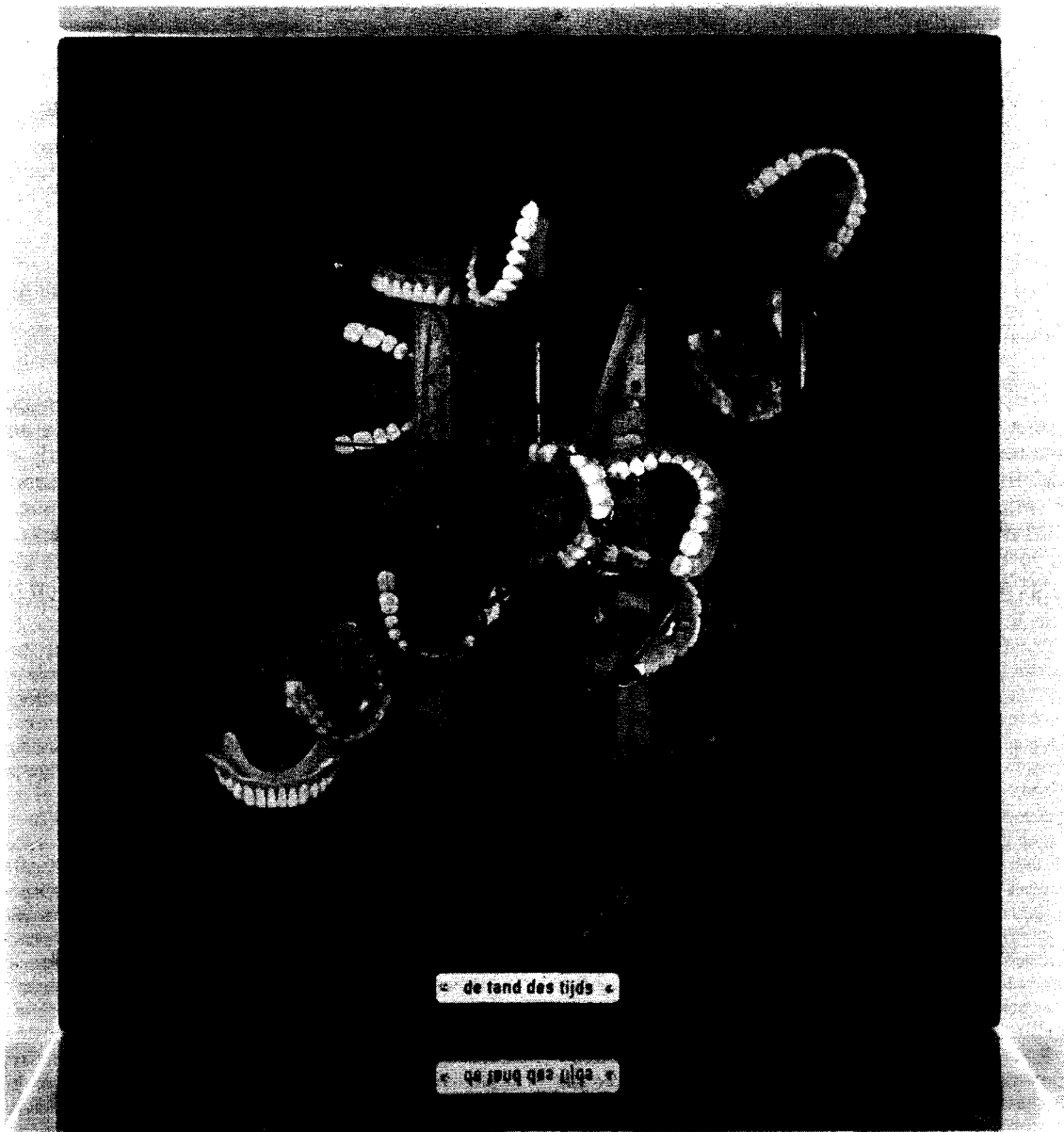
4) W. B. M. Faessen, Buitenechtelijke vruchtbaarheid in Nederland 1950-1981, *Maandstatistiek van de Bevolking*, jg. 30, nr. 11, november 1983.

5) D. J. van de Kaa en K. van der Windt, *Minder mensen, meer welzijn?*, Aulapocket 615, Utrecht/Antwerpen, 1979.

6) N. J. de Beer, H. J. Klok, F. R. Veeneklaas en A. P. Vossen, *De economische gevolgen van een overgangsproces naar een stabiele bevolking*, NPDO onderzoeksrapport, nr. 4, Voorburg, 1979.

7) T. Espenshade en W. Serow (red.), *The economic consequences of slowing population growth*, New York, Academic Press, 1978.

8) De Beer e.a., op cit., blz. 132.

ringsgerechtigden. De toeneming van één-oudergezinnen ten gevolge van echtscheiding, overlijden of de bewuste keuze voor kinderen zonder een vaste partner te hebben, kan de aanspraken op bijstand, huursubsidie e.d. verder doen stijgen.

Wat de collectieve voorzieningen betreft doet zich de vraag voor in hoeverre de kosten van een jongere „afhankelijke” mogen worden weggestreepd tegen die van een oudere. Vaak wordt daarbij gewezen op de stijging van medische en verzorgingskosten, die bij het ouder worden kunnen worden verwacht, en de besparingen die resulteren indien minder kinderen aanspraak op onderwijs maken. Het resultaat van vergelijkingen blijkt nogal af te hangen van de toerekenings- en berekeningswijze die wordt gevolgd. Ritzen berekende voor de Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk dat in 1973 per 0-19-jarige door de overheid f. 3.248 werd uitgegeven tegenover f. 8.700 per 65-plusser 9). Wander stelt daarentegen dat het viermaal zoveel kost om iemand van de geboorte tot aan de leeftijd van 20 jaar van het nodige te voorzien, als om iemand van de pensioenleeftijd tot aan het overlijden een goede verzorging te geven 10).

Hoe dit ook zij, in de collectieve voorzieningen moeten in de komende jaren, en vooral na 2000, belangrijke wijzigingen worden verwacht. Een bijzonder vraagstuk daarbij betreft de huisvesting. Door de gezinsverdunding, het uitstel/afstel van het huwelijk en de veroudering zal er een grote, denkkelijk weinig kapitaalcrachtige vraag naar kleine wooneenheden ontstaan. Verschuivingen van betekenis kunnen eveneens worden verwacht ten aanzien van de parti-

culiere bestedingen en dit niet alleen door wijziging in de omvang en de samenstelling van de consumptieve eenheden, doch ook door verandering van hun bron(nen) van inkomsten (vergelijk: recreatie-primaire levensbehoeften).

In het recente werk van de planbureau's, de WRR en verschillende andere onderzoeksinstituten spreekt een toenemende belangstelling voor de met demografische veranderingen verbonden sociaal-economische problematiek. Het bevolkingsvraagstuk is daarenboven aangewezen als speciaal aandachtsgebied in de zojuist verschenen nota *Gedrags- en Maatschappij Wetenschappen*, terwijl een speciaal programmeringscollege (PCDO) de meest dringende onderzoeksbehoeften verkent. Een snelle uitbreiding van de specifiek op de Nederlandse situatie toegesneden kennis kan derhalve worden verwacht.

D. J. van de Kaa

9) J. M. M. Ritzen, *Leeftijdsstructuur bevolking en rijksverheids- en sociale verzekeringsuitgaven 1975-2000*, Rapport nr. 16, Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk, Leidschendam, 1975.

10) H. Wander, Zero population growth now; the lessons from Europe, in: *Espenshade en Serow*, op cit., blz. 41-70.